

صلى الله عليه وسلم

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عرب

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
بازتاب وطن در شعر عمر ابوریشه و عارف قزوینی

استاد راهنما:

دکتر علی سلیمی

استاد مشاور:

دکتر مجید محمدی

نگارش:

زهرا رجبی

اسفند ماه 93

باتقدیر و تشکر بیکران از استاد راهنمای گرامیم جناب آقای دکتر علی سلیمی که از محضر پر فیض علم و اخلاقشان بهره‌ی فراوان

برده‌ام.

و با تشکر شایسته از استاد بزرگوارم، جناب آقای دکتر محمد محمدی که زحمت مشاوره‌ی این پایان نامه را بر عهده داشتند.

و همچنین با سپاس فراوان از تمامی اساتید گروه زبان و ادبیات عرب که در طول این سال با افتخار نگارنده‌شان راداشته‌ام.

تقدیم

ماحصل آموختہ ایم را تقدیم می کنم

به استوارترین تکیه گاهم، پدرم

به سبزترین نگاه زندگیم، مادرم

چکیده

عمر ابوریشه و عارف قزوینی دو تن از چهره‌های شاخص شعر معاصر هستند که در روزگاری پر از آشوب و ظلم می‌زیستند که زندگی آن‌ها با حوادث و رخداد‌های آن عصر، پیوندی محکم خورده بود، اوضاع آشفته‌ی سوریه و ایران، این دو شاعر را به سمت و سوی دفاع از میهن سوق داد، آن‌ها با سلاح تیز و برنده‌ی شعرشان بر ضدّ بیدادگری‌ها و ستم‌های زمانه‌ی خویش به مبارزه برخاستند و دفاع از ارزش‌های میهنشان را به طور گسترده در اشعارشان منعکس کردند و در این مسیر سختی‌های فراوانی را متحمل شدند. بررسی تطبیقی اشعار این دو شاعر، برای ما نمایان می‌کند که آن دو در روزگاری می‌زیستند که بسیاری از مسائل سیاسی و اجتماعی دو کشور شبیه یکدیگر بود، عارف در عصر خفقان استعمار روس و انگلیس و استبداد شاهان قاجار و ابوریشه در دوران پراختناق استعمار فرانسه بر سوریه زندگی می‌کرد. مضمون اغلب اشعار میهنی این دو شاعر در قالب موضوعاتی همچون رثا و بزرگ‌داشت مقام والای شهدا، ترسیم زندگی آوارگان، مبارزه با استعمارگران و ... خود را نشان می‌دهد. از ویژگی‌های بارز ساختار شعری این دو شاعر می‌توان به کاربرد آرایه‌های ادبی همچون تشبیه، استعاره، کنایه، انواع جناس و تلمیحات قرآنی و تاریخی اشاره کرد. در این پایان‌نامه سعی شده است که نقاط اشتراک و همچنین اختلاف اندیشه‌ی این دو شاعر برجسته‌ی معاصر، با تکیه بر موضوع میهن و دفاع از آن، با شواهد شعری آن‌ها بررسی شود.

واژگان کلیدی: شعر معاصر، عمر ابوریشه، عارف قزوینی، ادبیات تطبیقی.

فهرست مطالب

1	فصل اول: کلیات پژوهش.....
2	1-1 تعریف موضوع.....
2	2-1 اهداف پایان نامه.....
2	3-1 سؤال تحقیق (فرضیه).....
2	4-1 پیشینه‌ی موضوع.....
3	5-1 روش تحقیق.....
3	6-1 کاربرد پژوهش.....
4	7-1 ساماندهی پژوهش.....
5	فصل دوم: اصطلاحات و مفاهیم پژوهش (ادبیات تطبیقی، ادبیات پایداری، وطن).....
6	مقدمه.....
6	1-2 ادبیات تطبیقی.....
6	1-1-2 اهمیت ادبیات تطبیقی.....
6	2-1-2 تاریخچه‌ی ادبیات تطبیقی.....
7	3-1-2 فایده‌ی ادبیات تطبیقی.....
7	2-2 ادبیات پایداری.....
7	1-2-2 پیشینه و تاریخچه‌ی ادبیات پایداری.....
8	2-2-2 زمینه‌های شکل‌گیری ادبیات مقاومت.....
	3-2-2 مراحل مهم شعر مقاومت ایران در دوره‌ی معاصر.....
8	
9	4-2-2 مراحل مهم شعر مقاومت جهان عرب در دوره‌ی معاصر.....
9	3-2 وطن.....
9	1-3-2 معنای لغوی وطن.....
9	2-3-2 معنای اصطلاحی وطن.....
10	3-3-2 وطن و هویت.....
10	نتیجه.....
19	فصل سوم: زندگی‌نامه، آثار، شعر و تحولات عصر دو شاعر.....
19	مقدمه.....

- 1-3 زندگی‌نامه و معرفی عمر ابوریشة..... 12
- 1-1-3 آثار عمر ابوریشة..... 14
- 2-1-3 شعر عمر ابوریشة..... 14
- 3-1-2-1 مفهوم وطن و شعر وطنی در عصر ابوریشة..... 16
- 2-2-1-3 تجلی عشق به وطن در شعر ابوریشة..... 16
- 3-2-1-3 شخصیت شعری ابوریشة..... 17
- 3-1-3 شاعران دیگر در شعر ابوریشة..... 18
- 4-1-3 قضیه‌ی فلسطین..... 19
- 5-1-3 شاعر زن..... 20
- 2-3 زندگی‌نامه و معرفی عارف قزوینی..... 29
- 1-2-3 آثار عارف قزوینی..... 23
- 2-2-3 تصنیف‌سازی عارف قزوینی..... 23
- 3-2-3 شعر عارف قزوینی..... 23
- 4-2-3 مفهوم وطن و شعر وطنی در عصر عارف..... 24
- 5-2-3 تجلی عشق به وطن در شعر عارف قزوینی..... 25
- 6-2-3 ترکیب اشعار وطنی و عاشقانه‌ی عارف..... 27
- 7-2-3 شخصیت عارف قزوینی..... 28
- 8-2-3 ادبیات مشروطه..... 28
- 3-2-8-1 شعر مشروطه..... 28
- 3-2-8-2 موضوعات شعر مشروطه..... 29
- 3-2-8-3 وطن در دوران مشروطیت..... 29
- 3-2-9 آزادی..... 30

30	10-2-3	اسطوره در شعر عارف قزوینی
40	11-2-3	شاعران دیگر در شعر عارف
32		نتیجه
34		فصل چهارم: تحلیل محتوایی و ساختاری اشعار میهنی دو شاعر
35		مقدمه
35	1-4	شهیدان وطن
35	1-1-4	رثای شهیدان
40	2-1-4	بزرگداشت مقام شهدا
46	3-1-4	رثا و بزرگداشت مقام شهیدان وطن در اشعار ابوریشه و عارف
46	2-4	آوارگان وطن
47	1-2-4	آوارگان در اشعار ابوریشه
49	2-2-4	آوارگان در اشعار عارف
50	3-2-4	آوارگان وطن در اشعار ابوریشه و عارف
51	3-4	مردم وطن
51	1-3-4	سرزنش مردم در اشعار ابوریشه
53	2-3-4	سرزنش مردم در اشعار عارف
55	3-3-4	سرزنش مردم در اشعار ابوریشه و عارف
56	4-4	رهبران و سردمداران وطن
56	1-4-4	سرزنش حاکمان و سردمداران وطن در شعر ابوریشه
58	2-4-4	سرزنش حاکمان و سردمداران وطن در شعر عارف
64	3-4-4	سرزنش حاکمان در اشعار ابوریشه و عارف
65	5-4	دعوت به اتحاد برای حفظ وطن
65	1-5-4	دعوت به اتحاد در اشعار ابوریشه
66	2-5-4	دعوت به اتحاد در اشعار عارف
67	3-5-4	دعوت به اتحاد در اشعار ابوریشه و عارف
68	6-4	استعمارستیزی (دعوت به مبارزه برای دفاع از وطن)
68	1-6-4	دعوت به مبارزه در اشعار عمر ابوریشه
77	2-6-4	دعوت به مبارزه در شعر عارف
79	3-6-4	استعمارستیزی (دعوت به مبارزه) در اشعار ابوریشه و عارف
80	7-4	مذهب و وطن

94	1-7-4	مذهب در اشعار ابوریشه.
95	2-7-4	مذهب در اشعار عارف.
85	3-7-4	مذهب در اشعار ابوریشه و عارف.
86	8-4	دوری از وطن (غربت و نوستالژی).
86	1-8-4	غربت ابوریشه.
87	2-8-4	غربت عارف.
88	3-8-4	غربت در اشعار ابوریشه و عارف.
88	9-4	گذشته‌ی وطن.
88	1-9-4	افتخار و حسرت به گذشته‌ی وطن در شعر ابوریشه.
91	2-9-4	افتخار و حسرت به گذشته‌ی وطن در شعر عارف.
93	3-9-4	افتخار و حسرت به گذشته‌ی وطن در شعر ابوریشه و عارف.
94	10-4	امید به آینده‌ی وطن.
94	1-10-4	امید به آینده‌ی وطن در اشعار ابوریشه.
96	2-10-4	امید به آینده در اشعار عارف.
97	3-10-4	امید به آینده در اشعار ابوریشه و عارف.
97		نتیجه.
116		فهرست منابع
103		کتاب‌های عربی
104		کتاب‌های فارسی
			مقالات و مجلات
	106.....		عربی
106		مقالات و نشریات فارسی
108		پایان‌نامه‌ها.

فصل اوّل

کلیّات پژوهش

1-1 تعریف موضوع

آثار منظوم و منثور هر ملّتی که به دفاع از وطن در برابر متجاوزان برمی‌خیزند، در ادبیات آن ملّت، ادبیات پایداری یا مقاومت نام دارد. شاعران در این ادبیات از عشق به وطن خویش، مقاومت و مبارزه‌ی مردمان سرزمین، دفاع از وطن، رهایی از چنگال ظلم و ستم و ... سخن می‌گویند.

عمر ابوریشه شاعر معاصر سوریه و عارف قزوینی شاعر معاصر ایران، به دلایل سیاسی، فرهنگی و اجتماعی روزگارشان و اینکه ملّت هر دو شاعر درگیر جنگ با اشغال‌گران بودند، در شعر خود به وطن، دیدگاه ویژه‌ای داشته‌اند و وطن از مهم‌ترین مضمون‌هایی است که در شعر این دو شاعر دیده می‌شود، چرا که هر دو گرایش قوی به ادبیات ملّی سرزمین خود دارند.

در این پایان‌نامه، خلاقیت دو شاعر درد آشنای وطن (عمر ابوریشه و عارف قزوینی) در بیان موضوع اصلی ادبیات مقاومت، یعنی وطن و دفاع از آن و دیدگاه آنان درباره‌ی وطن‌دوستی و هویت ملّی و مبارزه با ظلم و استبداد و استعمار، رثای شهدای وطن، امید به آینده‌ی وطن و ... و بیان تفاوت‌ها و شباهت‌های دیدگاه‌های این دو شاعر، بر اساس مکتب آمریکایی و با روش توصیفی - تطبیقی بررسی خواهد شد.

2-1 اهداف پایان‌نامه

1. معرفی شخصیت عمر ابوریشه و عارف قزوینی 2. معرفی افکار و اندیشه‌های این دو شاعر به خوانندگان 3. معرفی همسان اندیشی در شعر فارسی و عربی 4. آشنا شدن با اندیشه‌ها و دیدگاه‌های این دو شاعر در حوزه‌ی وطن.

3-1 سؤال تحقیق (فرضیه)

شعر وطنی دو شاعر (عمر ابوریشه و عارف قزوینی) در مضمون و ساختار، چه تفاوت‌ها و چه شباهت‌هایی با هم دارد؟

4-1 پیشینه‌ی موضوع

تردیدی نیست که در آثار این دو شاعر بزرگ، کتاب‌ها و مقالات و پایان‌نامه‌هایی به رشته‌ی تحریر درآمده است و هر نویسنده‌ای از زاویه‌ای خاص، به آثار این دو بزرگ نگریسته و هر کدام گوشه‌ای از زیبایی این آثار را نمایان کرده‌اند، اشاره به یکایک این آثار، از حوصله این گفتار خارج است. به عنوان نمونه به موارد زیر اشاره می‌کنیم:

کریمی (1389) پایان‌نامه‌ای با عنوان «عمر ابوریشه الشاعر الوطني» که در آن به بررسی مسئله‌ی وطن و این که عمر ابوریشه خود را نسبت به وطن و قومیت عربیست مسئول می‌داند، پرداخته شده است.

نقش‌بندی (1391) پایان‌نامه‌ای با عنوان «واقع‌گرایی در دیوان عمر ابوریشه» این پژوهش به روش تحلیلی - محتوایی به مظاهر واقع‌گرایی در شعر عمر ابوریشه می‌پردازد و ابوریشه را به عنوان اصلاح‌گر اجتماعی معرفی می‌کند.

مختاری و شهبازی (1390) مقاله‌ای تحت عنوان «جلوه‌های پایداری در شعر عمر ابوریشه» از مهم‌ترین جلوه‌های پایداری عمر ابوریشه در این مقاله، می‌توان به استعمارستیزی اشاره کرد، او با تکیه بر ملی‌گرایی، احساسات مخاطبانش را بر ضد استعمار بر می‌انگیزاند.

خسروی و سینی (1391) مقاله‌ی «شعر ابوریشه در ترازوی نقد و بررسی» که در آن به تحلیل و نقد بیشتر اشعار ابوریشه و بخصوص اشعاری که مربوط به مسأله‌ی زن است، پرداخته شده است.

بهمنی مطلق و پورطریفی (1391) مقاله‌ی «تحلیل مقایسه‌ی مضامین برجسته‌ی وطن در شعر عارف قزوینی و فرخی یزدی» در این مقاله اشاره شده است که مضمون اغلب اشعار عارف قزوینی بر محور آزادی، وطن و دفاع از طبقه‌ی رنج کشیده است.

نقی پور (1389) مقاله‌ی «وطن در شعر عارف قزوینی» که در آن مشخص شده که وطن در شعر او چیزی فراتر از مرزهای جغرافیایی است و شامل سرزمین، تاریخ و فرهنگ و خون‌های ریخته‌شده‌ی آن است.

ممتحن و الهی (1388) مقاله‌ی «مقایسه‌ی ناسیونالیسم در اشعار ملی عارف قزوینی و ابراهیم طوقان» که در آن به توضیح و تحلیل ناسیونالیسم (ملی‌گرایی) که از ویژگی‌های بارز ادبیات مقاومت است، پرداخته شده است.

همان‌گونه که اشاره شد، در مورد هر یک از این دو شاعر، به صورت جداگانه تحقیقات متعددی صورت گرفته است؛ اما تاکنون در مورد تطبیق شعر این دو شاعر، تا آن جایی که جستجو نمودم، کاری صورت نگرفته است. در این پژوهش برآنیم به بررسی تطبیقی بازتاب وطن در شعر دو شاعر (عمر ابوریشه و عارف قزوینی) بپردازیم.

5-1 روش تحقیق

این پژوهش، پژوهشی بنیادی است که علاوه بر استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی، بر استنباط‌های شخصی از دیوان دو شاعر و با کمک منابع اندکی که در دسترس است، تکیه شده است. در حقیقت روش تحقیق در این پایان‌نامه، روش توصیفی - تطبیقی است.

6-1 کاربرد پژوهش

این پژوهش برای دانشجویان رشته‌های زبان و ادبیات عربی، زبان و ادبیات فارسی و دیگر علاقه‌مندان به ادبیات تطبیقی، مورد استفاده است، علاوه بر این، این پژوهش می‌تواند یکی از منابع مورد استفاده برای کسانی باشد که در زمینه‌ی ادبیات معاصر پژوهش می‌کنند.

7-1 ساماندهی پژوهش

این پژوهش در قالب چهار فصل گردآوری شده است:

1- فصل اول: به کلیات پژوهش اختصاص یافته است.

2- فصل دوم: به تعریف ادبیات تطبیقی و ادبیات پایداری و همچنین تعریف مفهوم لغوی و

اصطلاحی وطن و ارتباط آن با هویت پرداخته می‌شود.

3- فصل سوم: شرح حال و زندگی نامه و معرفی آثار و شعر دو شاعر و همچنین مهم‌ترین

تحولات عصر دو شاعر را در برمی‌گیرد.

4- فصل چهارم: به تحلیل محتوایی و همچنین تحلیل ساختاری شعر میهنی دو شاعر اختصاص

دارد.

فصل دوم

اصطلاحات و مفاهیم پژوهش

(ادبیات تطبیقی، ادبیات پایداری، وطن)

مقدمه

در این فصل ابتدا مطالبی پیرامون ادبیات تطبیقی و سپس ادبیات پایداری و انعکاس آن در میان ادبیات ایران و جهان عرب، به رشته‌ی تحریر درآمده است؛ سپس مفهوم (لغوی و اصطلاحی) وطن و ارتباط آن با هویت، شرح داده می‌شود.

1-2 ادبیات تطبیقی

ادبیات تطبیقی شاخه‌ای از ادبیات است که ظاهراً ادبیات کشورهای مختلف جهان را، بیشتر با تأکید بر نفوذ موضوع‌ها و روش‌های تفکر ادبی که به نهضت‌های بزرگ فکری منجر شده است، بررسی می‌کند و موضوع آن بحث از روابط و تأثیرات ادبی دو کشور است. (رادفر، 1386: 79)

«ادبیات تطبیقی» که در عهد حاضر، مهم‌ترین روش تحقیق در ادبیات جهانی است، باعث هم‌دلی و هم‌فکری در بین اقوام مختلف جهان گردیده و در زبان‌های مختلف درباره‌ی آن بحث شده است. به این نوع تحقیق در ادب فارسی «ادبیات تطبیقی» و در زبان عربی «الأدب المقارن» نام داده‌اند. (قرلباش، 1382: 38)

1-1-2 اهمیت ادبیات تطبیقی

از مهم‌ترین موارد اهمیت ادبیات تطبیقی می‌توان به چند مورد اشاره کرد:

الف- تفاهم و دوستی میان ملت‌ها به کمک شناساندن میراث اندیشه‌های مشترک و ایجاد صلح و آرامش جهانی، به کمک کشف روابط فرهنگی میان ملت‌ها؛

ب- بسترسازی لازم برای خروج ادبیات برخی کشورهای جهان از انزوا و بن‌بست و قرار دادن آن در معرض افکار و اندیشه‌های صاحب نظران دیگر ملت‌ها؛

ج- روشن‌تر شدن سرچشمه‌های جریان هنری ادبیات بومی و آشکار کردن بخش‌هایی از چگونگی تأثیرگذاری آن‌ها بر ادبیات جهانی. (جمال‌الدین، 1389: 11)

در واقع، مرز میان ادبیات یک کشور یا یک قوم با ادبیات دیگر کشورها یا اقوام، در گستره‌ی پژوهش‌های تطبیقی، زبان است و اختلاف زبان‌ها شرط انجام پژوهش‌های تطبیقی در حوزه‌ی ادبیات است. (طه، 1383: 26)

2-1-2 تاریخچه‌ی ادبیات تطبیقی

ادبیات تطبیقی از هنگامی که روابط مختلف بین ملت‌ها گسترش یافت و رفت و آمدهای مختلف بین این ملل فزونی گرفت به صورت جدی و اساسی مطرح شد؛ اما «بدیهی است پیش از پیدایش ادبیات تطبیقی به صورت علمی جداگانه، جلوه‌های گوناگون آن را ادبیات جهانی به صورت اثرپذیری و اثرگذاری که از دیرباز، بزرگ‌ترین نتایج ادبی را در برداشته، تأثیرات ادبیات یونان در ادبیات روم بوده است». (غنیمی هلال، 1373: 49)

3-1-2 فایده‌ی ادبیات تطبیقی

تحقیقات تطبیقی به کشف روابط علمی و ادبی بین ملت‌ها و درک روابط و تأثیرات متقابل کمک می‌کند، تحقیقات تطبیقی باعث شناخت ارتباطات فرهنگی و برقراری دوستی و صلح میان ملل می‌شود و شناخت علل و اسباب واقعی تحولات ادبی و تغییراتی را که در معانی و اسالیب مختلف حاصل می‌شود، آسان می‌کند. (زرین کوب، 1372: 183)

2-2 ادبیات پایداری

ادبیات مقاومت به مجموعه آثاری گفته می‌شود که از زشتی‌ها و فجایع بیداد یا تجاوز بیرونی در همه‌ی حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، با زبانی ادیبانه سخن می‌گوید، بعضی از این آثار قبل از به وجود آمدن فاجعه، برخی دیگر در زمان جنگ و یا پس از گذشت زمان جنگ به نگارش تاریخ آن می‌پردازد. (شکری، 1979: 10-11) و مقابله با همه‌ی اشکال استعمار و ظلم است که در آن، سخن در جایگاه سلاح و تفنگ قرار می‌گیرد و این در حالی است که تأثیر سلاح و تفنگ محدود به عرصه‌ی جنگ است؛ اما تأثیر سخن ادبیات مقاومت، پیوسته ادامه دارد. (الحسین، 1972: 12)

ریشه‌ی ادبیات پایداری را باید در دو جنگ جهانی اول و دوم که با انگیزه‌ها و تفکرات استعماری و کشورگشایی، نژاد پرستی، قومیت‌ها و جانب‌داری کشورهای مختلف از آن‌ها، ظهور دیکتاتوری و فاشیسم آلمان و ایتالیا و... پا گرفت، جستجو کرد. (الأشتر، 1960: 150)

ادبیات مقاومت معمولاً به آثاری اطلاق می‌شود که تحت تأثیر شرایطی چون اختناق، استبداد داخلی، نبود آزادی‌های فردی و اجتماعی و قانون‌گریزی و قانون‌ستیزی با پایگاه‌های قدرت، غصب و غارت سرزمین و سرمایه‌های ملی و فردی و ... شکل می‌گیرد؛ بنابراین جان‌مایه‌ی این آثار، مبارزه با بیداد داخلی یا تجاوز بیرونی در همه‌ی حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و ایستادگی در برابر جریان‌های ضد آزادی است. (حسام‌پور و حاجبی، 1387: 121)

1-2-2 پیشینه و تاریخچه‌ی ادبیات پایداری

ادبیات پایداری چه در حوزه‌ی دشمنان داخلی و چه در حوزه‌ی دشمنان خارجی، در تاریخ ادبیات فارسی، پیشینه‌ای طولانی دارد و جریان‌ها، شیوه‌ها و نمونه‌های متعددی از حضور آن را در ادوار مختلف شعر فارسی، می‌توان ارائه داد، یکی از تقسیم‌بندی‌های شعر مقاومت معاصر فارسی، تفکیک آن به دوران مشروطیت، عصر پهلوی و دوره‌ی انقلاب اسلامی و روزگار پس از آن است. (محسنی‌نیا، 1388: 148)

چنان که می‌دانیم، شعر فارسی به خصوص پس از دوره‌ی بیداری و مشروطیت، به وسیله‌ی بیداری و آگاهی مردم نسبت به سرنوشت خویش، بدل می‌گردد و شاعران، شعر خویش را مصروف ترویج پایداری در برابر مستبدان و نفرت از بیگانگان و عوامل بی‌لیاقت داخلی آنان می‌نمایند و از این راه، مردم را به مقاومت و ایستادگی در برابر آنان فرا می‌خوانند. (تسلیم جهرمی و طالبیان، 1390: 92)

تلاش ملت‌ها برای دست‌یابی به آزادی و رهایی از ظلم و ستم، سابقه‌ای به درازای تاریخ دارد و به همین سبب، ادب پایداری را باید همزاد تاریخ ظلم و ستم بشر بر بشر و واکنش به این ظلم دانست. در اینکه تاریخ ادب مقاومت در جهان، همگام و همسو و همزاد و همراه آن است، شکی وجود ندارد، چرا که همزمان با پیدایش نسل بشر، شکل‌گیری ادبیات و واکنش ادیبان به ظلم و ستم موجود در جامعه، در حقیقت ادب پایداری نیز متولد گشته است؛ از این رو تمامی سنگ نوشته‌ها، نقاشی‌ها، دیوار نوشته‌ها و هر آنچه که به دست بشر و برای نشان دادن اعتراض به نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌های جامعه و در قالب مخالفت با آن و تلاش برای رفع این نابرابری‌ها به وجود آمده باشد، زیر مجموعه‌ی ادب پایداری است؛ اما سابقه‌ی مباحث نظری جدی در خصوص ادبیات مقاومت به جنگ جهانی دوم برمی‌گردد. پس از جنگ جهانی دوم در اروپا و به ویژه فرانسه، متفکران و هنرمندان تحت تأثیر جنگ و نهضت مقاومت، به این نتیجه رسیدند که باید در تحولات جامعه شرکت فعال داشته باشند. (چهره قانی، 1381: 14)

2-2-2 زمینه‌های شکل‌گیری ادبیات مقاومت

1. اختناق و استبداد داخلی و سلب آزادی‌های فردی و اجتماعی؛
2. استعمار و استثمار قدیم و جدید؛
3. غضب قدرت، سرزمین و سرمایه‌های ملی؛
4. تجاوز به حریم ارزش‌های فردی، دینی، اجتماعی، تاریخی و ملی؛
5. قانون‌گریزی و قانون‌ستیزی پایگاه‌های قدرت و
6. جریان‌های دینی و غیر دینی و مکتب‌های فکری مانند مارکسیسم و لیبرالیسم و... (خضر، 1968:

(45)

2-2-3 مراحل مهم شعر مقاومت ایران در دوره‌ی معاصر

شعر مقاومت ایران در دوره‌ی معاصر شامل چند بخش و مرحله است:

مرحله‌ی نخست؛ شعر مقاومت ایران در دوره‌ی مشروطیت است که ظهور شاعرانی چون ادیب‌الممالک فراهانی، ملک الشعراء بهار، ایرج میرزا، علی اکبر دهخدا، میرزاده‌ی عشقی، عارف قزوینی، نسیم شمال، فرخی یزدی، ابوالقاسم لاهوتی و گروهی دیگر را به دنبال داشته است.

مرحله‌ی دوم؛ شعر مقاومت ایرانی، مربوط به دوره‌ی پهلوی است که با فراز و نشیب‌های فراوانی همراه بوده است و در اشکال کارگری، مذهبی، ملی، حماسی و سمبولیک بروز کرده است، نمایندگان آن افرادی از قبیل، سیاوش کسرایی، هوشنگ ابتهاج، محمد رضا شفیعی کدکنی و... هستند.

مرحله‌ی سوم؛ دوره‌ی انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی ایران است که بخش عمده‌ی آن، مربوط به شعر حماسه‌ی دفاع مقدّس مربوط می‌گردد و چهره‌های فراوانی دارد که حمید سبزواری، مهرداد اوستا، قیصر امین پور و گروهی دیگر از جمله‌ی آن‌ها می‌باشند. (محسنی‌نیا، 1388: 148)

2-2-4 مراحل مهم شعر مقاومت جهان عرب در دوره‌ی معاصر

نسل اول و پیشگام در ادب مقاومت فلسطین: این نسل بعد از عهدنامه‌ی «بالفور» (1917) پیدا شدند، شاید محمد اسعاف النشاشیبی اولین کسی باشد که شعر مقاومت فلسطین را در آن برهه آغاز کرده باشد. نسل دوم، نسل شکست: به دنبال شکست انقلابات فلسطین بعد از سال 1921، روحیه‌ی یأس و ناامیدی، روحیه‌ی غالب شعرای مقاومت یعنی شعرای نسل دوم ادبیات مقاومت فلسطین گردید. شاعرانی چون (ابوسلمی و هارون هاشم الرشید) از این دسته هستند.

نسل سوم، نسل دوره‌ی حوادث فاجعه‌بار، بعد از دوره‌ی هزیمت و شکست: این نسل، نسل فریاد است، صداهای بلندی در شعر وجود دارد. روحیه‌ی مقاومت را بعد از حوادث دردناک انجام شده از سوی صهیونیست‌ها، در ملت فلسطین خصوصاً و اّمّت عرب و اسلام عموماً برمی‌انگیزد. به ادبیات و شعر مقاومت حیاتی دوباره می‌بخشد. توفیق زیاده، محمود درویش و گروهی دیگر، از سمبل‌های برجسته‌ی این نسل هستند. (همان: 149-150)

2-3-3 وطن

وقتی از ادب پایداری سخن گفته می‌شود، مجموعه‌ای از ارزش‌ها در مقابل شاعر رخ می‌نماید که دفاع از آن را بر خود ملزم می‌داند و مانند یک مبارز و مجاهد تا پای جان از آن دفاع می‌کند. وطن در شمار این ارزش‌ها قرار می‌گیرد و به جرأت می‌توان گفت جز با ارزش‌ترین داشته‌های انسان‌ها محسوب می‌شود که به آن عشق و افتخار می‌ورزد.

2-3-1 معنای لغوی وطن

این واژه از مصدر «وطن» به معنای اقامت گرفته شده است و کلمه‌ی «أوطان» جمع آن است، کلمه‌ی «موطن» مترادف کلمه‌ی وطن، یعنی جایی که انسان برای کاری در آن اقامت و سکونت کند و آن‌جا را وطن خویش قرار دهد، جمع آن نیز «مواطن» است. (موسویان، 1389: 15)

2-3-2 معنای اصطلاحی وطن

در ادبیات و در کتاب‌های لغت و هم‌چنین از دیدگاه سخنوران، واژه‌ی وطن به معنای محل تولّد و زندگی است و در گذشته بیشتر همین مفهوم از وطن، برداشت می‌شد. در عصر جدید، رفته رفته معنای دیگری چون محیطی که احساسات و عواطف ملی انسان به آن گرایش دارد، به این واژه افزوده شد. (نوروزی، 1391: 33)

وطن یا سرزمین مادری گاهی، زادگاه و خاستگاه فرد و جزئی از هویت ملی اوست و گاه فراتر و گسترده‌تر از سرزمین مادری است و بر مبنای هم‌فکری و هم‌دلی بین جمعی از افراد، با ملیت‌های متفاوت تعریف می‌شود که در این صورت فراملی‌گرایی بر ملی‌گرایی غلبه می‌یابد. (سروش، 1392: 81)

2-3-3 وطن و هویت

انسان برای یافتن هویت فردی و اجتماعی خود نیاز دارد که تاریخ و سرگذشت سرزمین نیاکان خود را بداند و هر چه بیشتر با آن آشنا شود.

وطن دوستی و حفظ هویت ملی سنگ بنای دست‌یابی به هویت انسانی است. همواره هویت ملی و به تعبیر دیگر مجموعه‌ای زبان، فرهنگ و آداب و رسوم در هر سرزمینی از قداست و ارزش خاصی برخوردار بوده است. (حجازی و رحیمی، 1390: 75)

وطن به عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت‌ساز، در میان هر ملتی مطرح می‌شود و علاقه و دوستی نسبت به آن در صیانت از فرهنگ و هویت یک کشور می‌تواند تأثیرگذار باشد، وطن دوستی یکی از ویژگی‌های مردم آزاده و ضامن حفظ استقلال و تمامیت ارضی یک سرزمین است. وابستگی و تعلق به مکان، در انسان حس وطن‌پرستی و عشق به سرزمین و زادگاه پدری و مادری را از سویی و حق تابعیت و شهروندی را از سوی دیگر فراهم می‌کند. (کرانگ، 1383: 144) از این نظر، مکان‌ها منبع مهم هویت فردی و جمعی هستند. (شکویی، 1387: 276) و در صورت بروز شرایط تجاوز و دفاع، فرهنگ حماسی، شهادت‌طلبی، قهرمان‌پروری و قداست‌پنداری را در میان شهروندان شکل می‌دهد. (حافظ‌نیا، 1385: 192)

نتیجه

1- ادبیات تطبیقی شاخه‌ای از ادبیات محسوب می‌شود که مسائل ادبی کشورهای مختلف جهان را بررسی می‌کند و زمان مطرح شدن اساسی این نوع ادبیات برمی‌گردد به هنگامی که روابط بین ملل مختلف، گسترش یافت.

2- ادبیات پایداری گویای درد و رنج‌های بسیاری است که در برهه‌ای از زمان بر ملتی ستم‌دیده وارد شده است، این نوع ادبیات از دیرباز، ریشه در اعماق نوشته‌ها و آثار شاعران و نویسندگان عرب و ایرانی داشته است؛ اما اوج ظهور ملموس آن در میان آثار شاعران عرب، به زمانی برمی‌گردد که فلسطین دو شکست متوالی در برابر صهیونیست‌ها داشت و همچنین تجلی آشکار آن در میان شاعران ایرانی به دوره‌ی انقلاب مشروطه برمی‌گردد.

3- وطن در ردیف آن دسته ارزش‌هایی قرار دارد که جز بهترین داشته‌های هر فردی محسوب می‌شود که به آن باید به عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت‌ساز هر ملتی اشاره کرد.

فصل سوم

زندگی‌نامه، آثار، شعر و تحولات عصر دو شاعر

مقدمه

آدمی از دیرباز، تعلق خاطر ویژه‌ای به وطن داشته و دارد، در هر جایی از این کره‌ی خاکی که زندگی کند، قلبش برای زادگاهش می‌تپد، این موضوع در اشعار شاعرانی که میهنشان در آتش استعمار سوخته است، بارزتر بوده و برجستگی بیشتری داشته است و همین موضوع سبب شده که بسیاری از این شاعران در ملت خود انگیزه ایجاد کنند و آنان را به دفاع از وطن، از طریق مبارزه با استعمار خارجی و استبداد داخلی وادارند. عارف و ابوریشه نیز در شمار این شاعرانی قرار دارند که تنش‌ها و کشمکش‌های سیاسی و اجتماعی که در روزگار زندگی آن‌ها وجود داشته است، سبب شده که مضامین مشترکی در اشعار آن دو یافت شود، از جمله این مضامین، وطن و دفاع از آن است که در دیوان هر دو شاعر نمود برجسته‌ای دارد. در این فصل ابتدا به معرفی دو شاعر و آثار و ویژگی‌های شعر و همچنین وفات آن‌ها، پرداخته شده و سپس رخدادهای مهم عصر دو شاعر شرح داده می‌شود.

3-1 زندگی‌نامه و معرفی عمر ابوریشه

در منابع مختلف، درباره‌ی تاریخ تولد عمر ابوریشه اختلافاتی نقل شده است، «برخی او را متولد 1908 دانسته‌اند». (الدهان، 1968: 307) و بعضی دیگر تولد او را در سال 1910 می‌دانند. (الکیالی، بی‌تا: 368) و عده‌ای نیز او را متولد سال 1912 در شهر «منبج» از توابع استان حلب دانسته‌اند. (الفاخوری، 1986: 532)؛ اما آن‌گونه که خودش در یک مصاحبه‌ی مطبوعاتی، در سال 1977 می‌گوید، در سال 1911 در شهر عکا، واقع در فلسطین به دنیا آمده و در جنگ جهانی اول به همراه خانواده‌اش به «منبج» در شمال سوریه مهاجرت کرده است. (دندی، بی‌تا: 3) او در حلب پرورش یافته و دوران کودکی را در همان شهر سپری کرده است. (جحا، 1999: 260)

در مورد علت شهرت داشتن خانواده‌ی شاعر به ابوریشه، چنین گفته‌اند: «خانواده‌ی ابوریشه در اصل از خاندان معروف «آل قادری» ساکن در استان بقاع لبنان بوده‌اند، جد بزرگ این خاندان، شیخ علی قادری، اولین کسی است که به این کنیه شهرت یافت. (الخیر، 2005: 10)

نسب عمر ابوریشه به اعراب «موالی» که در بادیه‌ی بین سوریه زندگی می‌کنند برمی‌گردد. مادر بزرگ او، حاجیه خانم مریم القادری بانویی عالم بود، او بسیاری از تعالیم اسلام و صوفیان را آموخت، پدرش شافع عمر ابوریشه و مادرش خیره‌الله، بسیار باهوش و از حافظه‌ی بسیار قوی برخوردار بود. عمر تحصیلات ابتدایی را در حلب گذراند و در سال 1924 خانواده‌اش در حلب گرد هم آمدند و در آنجا تحصیلات راهنمایی را به پایان رساند و در سال 1925 مدرک دیپلم خود را از مدرسه‌ی آمریکایی بیروت دریافت کرد. (مصطفوی نیا و دیگران، 1390: 73)